

ÇEVRE HAKKI ve ÖRNEK OLGULAR

Dr. Murat CİVANER*

İnsan-merkezli bir bakış açısıyla bakıldığında çevre, insanı etkileyen dış koşulların tümü olarak tanımlanabilir. Bu tanımlama; insan yaşamı için gerekli koşulların devam ettirilmesinde çevre korunmasının önemini anlatsa da, günümüzde insanın başta ekonomik olmak üzere her türlü "refahı" için doğanın harcanmasına, sömürülmesine, giderek yok edilmesine izin veren bir anlayışa dönüşmüştür. Bu anlayışın insandan yola çıktığı halde, insanın yaşam koşullarının elinden alınması anlamına gelmesi, bugünkü "çevre ve çevre hakkı" tartışmalarının kaynağıdır.

Çevre Sorunu

İnsan gereksinimlerini karşılayan mal ve hizmetler üretilirken, üretim süreci sonucunda çevreye gaz, sıvı ve katı atıkların bırakılması olgusu, çevre kirlenmesine yol açan nedenin üretim olduğunu gösterir. Başka bir anlatımla, çevre kirlenmesi üretim sürecinin doğal bir sonucudur. Sorun, modern kalkınmanın içeriğinden ve aldığı biçimden kaynaklanmaktadır. Dünya çapındaki tüm çevre sorunlarının 1950'lerden sonra ortaya çıkmış olması, bu durumun açık bir göstergesidir. Günümüzdeki çevre sorunlarının sadece kirlilik boyutuna indirgenerek açıklanması olanaksızdır. Artık çevre sorunsalının merkezinde; teknolojik uygarlığın nasıl yönetileceği, bilim ve teknolojinin insanlığa kazandırdığı değerlerin insanlığın geleceğini belirleyecek kararları nasıl etkileyeceği sorusu bulunmaktadır.

Çevre sorunlarının ekonomik sistemin niteliği ile ilgili olmadığını varsaymak yanlıştır. Çünkü pisaya koşulları içindeki kirleticiler, topluma verdikleri zararlar karşılığında kendilerini bir karşılık ödemek zorunda görmezler. Tüketim ekonomisindeki büyüme ile yüksek yaşam kalitesi aynı şey değildir. Yüksek yaşam kalitesi içinde, hava ve suyun kalitesi, yaşanılan şehirdeki habitat kalitesi gibi pazar ekonomisinin dışında kalan unsurlar da vardır. Oysa pazar ekonomisi, bu anlamdaki bir yaşam kalitesini ekonomik büyümeye feda eder. Her türlü teknolojik

etkinliğin temel amacının yaşama sahip çıkmak olması gerekirken, kapitalizmde teknoloji ekolojik dengiyi bozan bir faktör durumuna getirilmiştir. Yapılması gereken şey de; ekolojik krizden teknolojiyi sorumlu ilan etmek değil, kapitalist teknolojinin içeriğini sorgulamaktır.

Çevre Hakkının Tanınma Süreci

Yeni bir insan hakkı olarak son yıllarda uluslararası belge ve anayasalara giren çevre hakkı, çevreyi korumanın en etkin hukuksal aracıdır. Çevre kirliliğinin tehlikelerine karşı gezegenimiz üzerinde insan soyunun devam edebilmesi için, temiz suyun yeterli arzını ve temiz havayı garanti eden ek bir insan hakkının tanınması, son 25 yıl içinde duyarlı bir düşünce olarak ortaya çıkmıştır.

İnsan haklarının korunması kavramının, sağlıklı ve dengeli bir çevre hakkını içermesi yönünde geliştirilmesi, çevre sorunlarının ulaştığı boyutlar karşısında bir gereklilik olarak belirmiştir. Çünkü bir hükümetin aerosol spreylerin kullanılmasına izin vermesiyle ozon tabakasının incelmeye yol açması, nükleer denemelerle yabancı toplumların da tehlikeye atılması, toksik atıkların okyanuslara atılması gibi "saldırı" yaşamı, sağlığı ve gelecek nesilleri ciddi biçimde tehdit etmektedir. Geleneksel insan hakları, bu saldırı önlemede kapsam açısından yetersiz kalmaktadır.

Bu gelişmelerin sonucunda, ilk olarak Stockholm Konferansı'nda çevre hakkı dile getirilmiştir. Birleşmiş Milletler Örgütü'nün 5-16 Haziran 1972'de gerçekleştirdiği bu konferansın çevre hakkı açısından önemi, "İnsan, onurlu ve iyi bir yaşam sürmeye olanak veren nitelikli bir çevrede, özgürlük ve eşitlik içinde yaşama hakkına sahiptir" (m.1) ilkesinin yer aldığı sonuç bildirisinin kabul edilmesinden ileri gelmektedir. Böylelikle ilk kez genel bir bildirmede konferansa katılan ülkeler, çevre hakkını bireysel bir hak olarak kabul etmişlerdir. Ancak bu bildirgenin, İnsan Hakları Bildirgesi gibi evrensel bir niteliğe sahip olduğu söylenemez. Her şeye rağmen bu konferans, bir başlangıçtır.

* Dokuz Eylül Üniv. Tıp Fak., Halk Sağ. AD., Doktora Öğr.

Konferansın ardından Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, BM Çevre Programı'nı (UNEP) oluşturmuştur. UNEP'in başlıca görevi; FAO, WHO, ILO, Avrupa Konseyi gibi çevre sorunlarına yönelik faaliyette bulunan uluslararası kuruluşların program ve projelerine önderlik yapmaktır.

~ 1982'de BM, Dünya Doğa Şartı'nı ilan etmiştir. Hukuksal açıdan bağlayıcı olmayan Şart, Stockholm Bildirisi'nin en önemli öğelerini tekrarlamakta ve "sürdürülebilir kalkınma" kavramını sunmaktadır. 1987'de ise bağımsız Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, "Brundtland Raporu" olarak bilinen çevre ve kalkınma raporunu yayınlamıştır. Bu raporun ana kavramı da "sürdürülebilir kalkınma"dır ki bu kavram; bugünkü kuşakların gereksinimlerini, gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılamalarına olanak verecek biçimde karşılamaları olarak tanımlanmaktadır.

Sonuç olarak; uluslararası alanda çevreye yönelik bütün bu çabalar, çevre hakkının bir insan hakkı olarak tanınmasında yeterli olmayan çabalardır. Stockholm Bildirisi'nde siyasal bir ilke olarak kabul edilen insan onuruna yakışır bir çevrede yaşama hakkı, bugüne değin bireysel ve kolektif bir insan hakkı olarak evrensel bir sözleşmede güvenceye bağlanmamıştır. Ancak bölgesel düzlemlerde ve bazı ülkelerin anayasalarında çevre hakkı yer almaya başlamıştır. Helsinki Son Senedi (1975), Paris Şartı (1990) ve Helsinki Belgesi (1992) bu bölgesel hareketlerin sonucunda oluşmuştur.

Helsinki Son Senedi, bugünkü ve gelecek kuşakların çıkarları için çevrenin korunması ve iyileştirilmesinin bütün devletlerin görevi olduğu ve katılan devletlerin çevre sorunlarını ancak etkili bir işbirliği ile çözebilecekleri anlayışını getirmiştir. Paris Şartı, çevre hakkındaki mevcut taahhütlere uyulmasının sistemli biçimde denetlenmesini sağlayacak yeni önlemler gerektiğini vurgulamaktadır. Helsinki Belgesi ise, ekolojik dengenin sürdürülmesi için devletler arasındaki mevcut işbirliğinin geliştirilmesini öngörmekte, "sürdürülebilir kalkınma" ve doğal kaynakların tutumlu kullanımı yönünde devletlerin çevre koruma politikalarının entegrasyonu amaçlamakta ve toksik ve zararlı atıkların yaşadışı naklini önlemek için işbirliğini gerekli görmektedir.

Stockholm Konferansı'ndan 20 yıl sonra Rio De Janeiro'da gerçekleştirilen BM Çevre ve Kalkınma Konferansı (1992), çevre konusundaki uluslararası etkinliklerin önemli halkalarından biridir. Bağlayıcı niteliği olmayan Rio Bildirgesi'nin birinci ilkesi şu şekildedir: "İnsanlar sürekli ve dengeli kalkınmanın merkezindedir. Doğa ile uyum içinde, sağlıklı ve verimli yaşam hakkına sahiptirler". Söz konusu ilke, insan-merkezli bir dünya anlayışını yansıtmaktadır. İnsanın doğaya egemenliğini pekiştiren bu yaklaşımınla bağdaşması mümkün olmayan "doğayla uyum içinde" sağlıklı ve verimli yaşama hakkı ise, ilk bakışta çevre hakkının çok genel olarak tanındığını düşündürmektedir. Ayrıca Rio Konferansı, dünyanın ekolojik tahribatı ile ekonomik yapılanma arasındaki ilişkiyi bir kez daha

vurgulamıştır.

Uluslararası düzeyde imzalanan en önemli anlaşmalardan biri, Bergen Sözleşmesi'dir (1990). Bu sözleşmenin en önemli özelliği; bir projenin durdurulabilmesi için, çevreyi kirletme olasılığının dahi yeterli görülmesidir.

İçinde bulunduğumuz aşama; bir insan hakkı olarak bireylerin ve toplulukların çevre hakkını hukuksal olarak tanıyan, hakkın kullanım ve uygulama mekanizmalarını belirleyen bir evrensel çevre sözleşmesinin onaylanması zamanıdır. Sözleşme, bireysel ve kolektif bir çevre hakkı ilkesini yerleştirmeli, bireylerin ve toplulukların hukuksal haklarını belirtmeli ve bu hakların gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan düzeyde bilgilenme, katılma ve hareket etme haklarını tanımalıdır. Bu sözleşme aynı zamanda, devletlerin bu konudaki başlıca yükümlülüklerini de göstermeli ve çevre hakkının yürütülmesi ve korunmasında sorumlu olan toplumu da belirlemelidir.

Çevre Hakkının İnsan Hakkı Niteliği

Çevre hakkının bir insan hakkı sayılabilmesi için, insan değerinin korunmasına yönelik bir katkıya sahip olması gerekir. Sağlıklı olmak ve beslenmek nasıl insanın yaşamını sürdürülebilmesini sağlayacak temel gereksinimler olarak kabul ediliyorsa, çevrenin de insan açısından benzer biçimde vazgeçilmez bir değerinin olduğu kabul edilmelidir. Çevreye insan yaşamının sürdürülmesi açısından böyle bir nitelik atfedildiğinde, çevre hakkı da bir insan hakkı konumuna erişir.

Çevre hakkı, eşitlik temelinde yükselen bir hakktır. Bu hakkın herkesin hakkı olarak gündeme gelişinin mantıksal dayanağı, çevrenin "insanlığın ortak varlığı" niteliğine sahip olmasıdır. Bu hakla amaçlanan; doğayı sömürü değil, uyum temelinde bugünkü ve gelecek kuşaklar için yaşamı elverişli kılmak ve herkesin ondan eşit yararlanmasını sağlamaktır.

Çevre Hakkının Üçüncü Kuşak Hak Niteliği

İnsanı devletten korumayı amaçlayan birinci kuşak haklar ve devletin insana karşı sorumluluklarını belirten ikinci kuşak haklardan sonra kabul edilen üçüncü kuşak haklar, genel olarak "Dayanışma Hakları" olarak bilinmektedir. Bu hakların içinde; barış hakkı, gelişme hakkı, kendi kaderini tayin hakkının yanı sıra çevre hakkı da yer almaktadır. Dayanışma haklarının kaynaklandığı sorunlar, ancak tüm insanlığın yan yana gezdiği zaman çözümlenebilecek sorunlardır.

Çevre; hakların kullanılabilceği ortamı oluşturduğundan, bu ortamın güvence altına alınması, diğer hakların kullanılabilceği ortamın da güvenceye alınması anlamına gelir. Hiç bir hakkın sağlıklı olmayan, hatta öldürücü olabilen ortamlarda kendisini gerçekleştire-

bilecek koşullara sahip olduğu ileri sürülemez. Böylece yaşamın sürmesi için elverişli bir çevre, bütün hakların ortamı olması bakımından zorunlu bir öge konumuna yükselir. Ayrıca, çevre hakkı insan onuruna yaraşır bir ortam temelinde yükseldiğinden, bu açıdan da diğer hakların gerçekleşmesinin gerekli bir önkoşulu olarak görülebilir. Çünkü insanın onurunu zedeleyen çevresel koşullarda varolması, diğer bütün hakların gerçekleşmesine de engeldir (1).

Bu genel bakıştan sonra; ülkemiz gündeminde bulunan, çevre hakkı ve yargı kararlarının çiğnenmesi açısından iyi birer örnek olan bazı olgulara göz atalım.

GÖKOVA-KEMERKÖY TERMİK SANTRALI

Türkiye'nin kurulu gücü 21,132 Megawatt (MW) olup, bunun 9,864.6 MW hidrolik, 10,992.7 MW termik santrallara aittir. 1995 yılı için tüketimin 84,400 Gigawatsaat olduğu hesaplanmıştır. Bu rakamlara göre, şu anda ülkemizde yaklaşık % 10 oranında elektrik fazlası vardır. bu saptamayı yaptıktan sonra Kemerköy Termik Santralının tarihçesine bir göz atalım.

Gökova'da termik santral kurulması oldu bittiye getirilmiş, en keyfi, en "ben yaptım, oldu"cu uygulamayı oluşturmuştur. TEK Santrallar Daire Başkanı Yahya Işitan da bu iddiayı doğrulamıştır: "Yeniköy ile Türkevleri (Kemerköy santralının bulunduğu bölge-y.n.) arası 15 km idi. Biz buraya 1981 yılında bir iskele yapalım dedik. Gemiler buraya Yeniköy Termik Santralının makinalarını boşaltsın diye düşündük. İskele 1 milyar liraya çıkacaktı, bizim de 700 milyon karımız olacaktı. Eh, iskele ararken 400 konutluk sosyal tesisleri de buraya kurarız dedik. Termik santral da buraya kurulsun, çalışanlar işten çıkınca şöyle bir derin nefes alırsın, denizi görürler, yorgunlukları gider diye düşündük. İşte sizin aylardır büyüttüğünüz Gökova Termik Santralının kurulması hikayesi bu!" Gerçekten de henüz santralin yapımı için tek bir çivi bile çakılmamışken, TEK çalışanları için denizde doldurulan alanda lüks sosyal tesislerin yapımı tamamlanmıştır.

OLASI ÇEVRESEL ETKİLER

Kemerköy Termik Santralının 3x210 MW gücünde olup, deneme çalışmaları 1994 yılının ilk aylarında başlatılmıştır. Santralin baca yüksekliği 300 m'dir. Baca gazlarının çıkışı hızlandırılarak baca çıkışının daha da yükseltilmesi sağlanmıştır. Tam kapasiteye çıkıldığında üç birimin birlikte kömür tüketimi 15,615 ton/gün olacaktır. Bu durumda bacadan havaya verilen SO₂ miktarı 17,707.2 kg/saat olur. Kemerköy santralının bacasından atılacak kirlilik bulutunun Yeniköy Termik Santralından atılmakta olan kirlilik bulutu ile birleşerek beraber hareket edeceği ve bu durumda ormanlara ulaşmakta olan SO₂ seviyesinin, iki santral grubunun ayrı ayrı etkilerinin toplamı kadar olacağı düşünülmektedir. Böylece;

1. Çetibeli ve Datça kızılçam ormanları yok olacaktır.

2. Ayrıca bölgeden elde edilen yıllık 305 ton reçine, 150 ton zeytinyağı, 45 ton sıgla yağı ve 12 ton defne yaprağının böylece sonu gelecek, önemli geçim kaynaklarından arıcılık için gerekli temel koşul olan bitki örtüsü ortadan kalkacaktır.

3. Toprakların erozyona uğraması ve sellerin oluşması Gökova'nın iki yanından akan Kadın Irmağı, Kanlı Irmak ve Gökçe Deresi'nin taşkınlarına ve ovanın denize doğru gelişmesine neden olacaktır.

4. Kemerköy Termik Santralının her biriminin yılda 5 milyon m³ soğutma suyu kullanacağı belirlenmiştir. Yılda 15 milyon m³ soğutma suyu denizden çekilecek ve ısınmış olarak denize verilecektir. Denize geri verilecek ısınmış suyun kıyı bölgesinde yaratacağı bir kaç derecelik sıcaklık farkının bile, balıkların yumurtalama yerleri, yavru yatakları ve sünger yatakları üzerinde yok edici etkiler yapacağı açıktır. Böylece yöre köylülerinin büyük ölçüde uğraş alanları olan balıkçılık ve süngercilik sona erecektir.

5. Tüm bu sayılanlardan daha önemli olarak, kullanılacak linyitteki uranyumun yöre halkı üzerinde oluşturabileceği kanserojen etkileri göz önüne alınmalıdır. Bunu önlemenin tek yolu, yöredeki kömürü kullanmayıp başka bölgelerden kömür taşımak veya ithal etmektir ki bu da Kemerköy'e bir santral yapmanın en büyük dayanağını ortadan kaldırır. Sadece bu etki bile santralin çalıştırılması için yeterli bir nedendir.

6. SO₂, desülfürizasyon ünitesi kurulsun bile bu sefer karımıza alçı taşı şeklinde çıkmakta, bu da önemli bir katı atık sorunu ortaya çıkarmaktadır. Çünkü bu atıklar gömülürse yeraltı sularına ve denize karışma olasılığı yüksektir.

7. Diğer etkiler; turizm gelirlerinin azalması (Muğla ili Türkiye'nin turizm gelirinin yaklaşık % 25'ini sağlamaktadır), ormanlarla birlikte orman canlılarının da yok olması, tarım ürünlerinde ve hayvanlarda büyük ölçüde verim kaybı ve yöredeki antik kalıtların asit yağmurlarından zarar görmesi şeklinde sıralanabilir.

HUKUKSAL DURUM

1. Termik santrallar 1. derece gayrisihhi müessese niteliğinde olduklarından, inşaatı başlamadan önce tesis izni alınması zorunludur. Kemerköy Termik Santralında bu zorunluluk, inşaatın bitip "deneme üretimi"ne geçildiği bugün bile yerine getirilmemiştir; santralin tesis izni bulunmamaktadır.

2. Kemerköy Termik Santralının ÇED raporu yoktur.

3. Kemerköy Termik Santralının için "atıksu deşarj izni" alınmamıştır.

4. Tesisin emisyon izni alınmamıştır.

Sonuç olarak santral, tümüyle kaçak olarak yapılmış ve işletilmektedir.

SONUÇ

Gökova'ya termik santral ya da Akkuyu'ya nükleer santral kurmak yerine elektrik üretimini arttırmak için uygulanabilecek çok daha akıllıca yöntemler vardır:

- 10 MW ve daha büyük kapasiteli santrallerin dışında kalan hidroelektrik potansiyel, 285 hidrolik projeye dağılmaktadır. Bu potansiyel öncelikle ele alınmalıdır.

- Birincil enerji kaynaklarımızın bilinen rezerv durumları, yeni teknolojiler yardımıyla yeniden belirlenmelidir.

- Ülkemizde elektrik üretimine elverişli 4,500 MW, şehir ve sera ısıtılmasına elverişli 13,100 MW termal kapasite olduğu saptanmıştır. Jeotermal enerjinin rezerv durumları yeniden değerlendirilerek, ülkemizde kullanımı yaygın hale getirilmelidir.

- Yenilenebilir enerji kaynaklarından rüzgar ve güneş enerjisinin kullanım sahalarının artırılması, günlük yaşamda kullanılması için gerekli teknolojilere uyum sağlanması gerekmektedir.

- Hidroelektrik santrallerin planlanan sürelerde tamamlanması için gerekli önlemler alınmalıdır.

- Ülkemiz toplam elektrik enerjisi kaybının (iç tüketim, iletim hatları, dağıtım hatları toplam kaybı) % 21.8'e ulaştığı, oysa OECD ülkelerinde bu oranın en fazla % 16.8 dolaylarında, ortalama % 10.9 olduğu bilinmektedir. Ülkemiz şebeke toplam kaybını % 10'a indirmesi halinde 2010 yılı için yaklaşık 4,000 MW'lık bir kurulu güç kaynağı elde edebilecektir.

- Doğal gazı dayalı kombine çevrim santralleri, gerek ekonomik oluşları gerekse yüksek verimleri ve düşük zararlı madde emisyonları ile çevreyi en az kirlüten ve en ucuz mal olan enerji üretim sistemleri olarak enerji planlamalarımızda yer almalıdır.

Çevreye zararları artık tartışılmayan termik santrallerin, yöre halkı, tüm duyarlı insanlar ve onlarca yasaya rağmen Gökova'ya yapılması Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yurttaşlarına karşı işlemiş olduğu büyük bir suçtur. Acilen yapılması gereken; Aydın Bölge İdare Mahkemesi'nin verdiği kararı uygulayarak santralin işletimini durdurmak, tarafsız akademisyenlere bir ÇED raporu hazırlatmak ve buna göre santral bir daha işletilmeyecek şekilde kapatmaktır. Ayrıca, santrale karşı çıkanları "Cahiller!" diye suçlayan, "İstemeyen orada oturmasın!" diyecek kadar büyük bir halk düşmanlığı sergileyen ve "Tüm sorumluluğu üzerime alıyorum!" diyen sorumsuz yetkililerden, ülkeye verdikleri zararın hesabı mutlaka sorulmalıdır (2),

GÖKOVA TERMİK SANTRALI HAKKINDA NELER SÖYLENDİ?

- Köprüyü sattırmayız diyorlardı sattık. Biz bu santrali yaparız./Turgut Özal, Başbakan

- Gökova santralının yeri için inatçı değiliz./T.Ö., Başbakan

- Bana göre santralin yeri iyi!/T.Ö., Başbakan

- Gazeteciler bu işi boyuna dürtüklüyor. Millet gazetesine çıkacağım diye Ankara'ya geliyor. İstemeyen orada oturmasın!/T.Ö., Başbakan

- Ben garanti veriyorum. Dışarıdan duman bile görünmeyecek. Hava açıksa duman gelir geçer. Yağmur yağarsa denize dökülür. Bir şey olmaz. Olmazsa görünümü bozmamak için bacayı yeşile boyarız./T.Ö., Başbakan

- Çevre kirliliği yağışlı havalarda meydana gelir. Santrali yazın çalıştırırsanız yağmur yağmayacağı için çevre kirliliği de olmaz. /T.Ö. Başbakan

- Santralin yapacağı hava kirliliği dünya standartlarının çok altında. Olsa olsa sadece buradaki görüntüyü uzun bacası ile bozar, zaten körfezin bu tarafı turistik değil./T.Ö., Başbakan

- Aklımızı başımıza almamız lazım!/T.Ö., Başbakan

- Bazı şeylerde bizim aydınların dediğinin tam tersini yapmalı./Hakkı Atukarlan, ANAP Milletvekili

- Santrale karşı çıkanlar için bakan nazik konuştu: "Okumuş cahiller! Kara cahiller! Kör cahiller!"/Cemal Büyükbaş, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı

- Gökova'ya öyle bir santral yaparız ki, suyunda alabalık yetiştiririz./Cemal Büyükbaş, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı

- Santral mutlaka kurulacak. Neymiş, doğa yok olacakmış! Biz mühendisiz, her türlü hesabı biliriz./Cahit Aral, Sanayi Bakanı

- Her türlü sorumluluğu kabul ediyorum. Buraya santral kurmak turizmi etkilemez. Yeşil yol oluyor diyorlar, gerekirse basacasını yeşile boyarız. Kaldı ki kömür santrali tabiatı kirlilemez!/Mükerrem Taşçıoğlu, Turizm Bakanı.

BERGAMA-OVACIK ALTIN MADENİ

Eurogold Madencilik AŞ'nin Bergama yakınlarındaki Ovacık, Çamköy ve Narlıca yöresinde altın bulması ve

işletmek üzere gerekli girişimlerde bulunması üzerine konu kamuoyunda tartışılmaya başlanmıştır. Bu bölge İzmir'e 130 km, Bergamaya'ya ise 10 km. uzaklıkta bulunmaktadır. Şirketin % 66.67'si Avustralya Poseidon Gold Limited'e, % 33.33'ü Alman Metal Mining Corporation şirketine aittir. Eurogold Madencilik AŞ. 18.10,1990 tarihinden geçerli olmak üzere 30 ay süre ile 3,404.18 hektarlık alan için maden arama ruhsatı almıştır. Bu alanlarda 1,846,962 m³ hacminde 4,165 ağacın kesilmesi planlanmıştır.

Eurogold Madencilik AŞ tarafından hazırlanan Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) raporunda maden arama sahasında;

1- 3 yıl süre ile açık ocak işletmesi ve 5 yıllık yeraltı işletmesi planladığı;

2- Maden sahasında bulunan kayaların dinamitle patlatılacağı;

3- Parçalanmış kaya ve toprağın öğütülmek suretiyle toz haline getirileceği;

4- Öğütülecek toprağın 2.5 milyon ton olacağı;

5- Bu toz halindeki toprağın taşınacağı, siyanür ve suyla işlem göreceği;

6- Katı ve sıvı atıkların siyanür havuzunda depolanacağı;

7- Bu işlem için günde yaklaşık 1,000 m³ su kullanılacağı;

8- 8 yıllık faaliyet süresinde 4,000 ton kadar siyanürün yöreye taşınacağı;

9- Şirketin 8 yıllık faaliyetinden sonra yaklaşık 20-50 yıl daha siyanürlü atık havuzunun yörede kalacağı anlaşılmaktadır.

ÇED Raporunda;

- Tarım alanlarının durumuna,
- Yüzeysel su kaynaklarının durumu ve planlanan kullanımına,
- Denizler ve iç sulardaki canlı türlerine,
- Koruma alanı olup olmadığına,
- Hava kirliliği dışında bölgenin kirlilik düzeyine,
- Kentsel ve kırsal arazi kullanımları, yerleşim alanları dağılımı ve planlanan kullanım alanlarına değinilmemiştir.

İŞLETMENİN NİTELİĞİ

Bu maden, Birinci Sınıf Gayri Sıhhi Müessese'dir. Yerleşim bölgesine olması gereken uzaklıkta olmadığından yöre halkının zarar görme olasılığı çok yüksektir. Yöre halkının, özellikle çocukların son derece tehlikeli ve öldürücü olan siyanür ve ağır metal katı atıklarıyla dolu bir havuz yakınında 60-70 yıl yaşamak zorunda kalmaları; en başta yaşam hakkı olmak üzere, doğal bitki örtüsü, tarım arazileri ve hayvanları tehdit etmektedir.

HAVA KİRLENMESİ NEDENİYLE OLASI ZARARLAR

A- Toprakta Bulunan Ağır Metallerin Ortaya Çıkması: ÇED raporuna göre; öğütülmesi planlanan 2.5 milyon ton toprağın içinde demir, 2,500 ton arsenik, 1,500 ton antimon, civa, bakır, 600 ton kurşun ve çinko bulunmaktadır. "Katı atıkların kontrolü yönetmeliği"ne göre bu maddeler ağır metallerdir. Toz haline getirilecek toprağın rüzgar ve diğer etkenlerle yöre halkının meskenlerine, hayvanlara ve tarım alanlarına ulaşacağı ve içindeki ağır metallerin büyük zarar vereceği açıktır.

Ege ve Dokuz Eylül Üniversitesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı Başkanlıkları ile İzmir Tabip Odası'nın raporuna göre; açığa çıkacak olan maddeler (Arsenik, Antimon, Kurşun, Kadmiyum ve diğer ağır metaller) akut ve kronik evrede insan sağlığına oldukça zararlı etkilere sahiptirler. Ziraat Mühendisleri Odası'nın raporuna göre; toprağın faunası ve doğal yaşam tahrip olacak, katı atık tozları yöredeki zeytin ağaçlarına zarar verecek, yörede yetişen ihraç ürünleri (pamuk ve tütün) zarar görecektir. Diğer yandan; ağır metaller yeraltı sularına karışarak, içme suları ve 50 km uzaklıktaki denize ulaşabilirler. Bunun sonucunda hem içme suyu ile insanları, hem de balıkları ve deniz kabuklarını zehirlerler. Bitkiler tarafından absorbe edilmesi ve bitkilerin hayvanlar tarafından yenmesiyle de zehirlenmeye yol açarlar.

Maden atık depolama alanları, ayrı bir tehlike kaynağı oluşturmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün maden atık depolama alanları hakkındaki yazısında; maden atık depolama alanlarının çevre ve sağlık açısından çok büyük risk oluşturduğu ve toksik ağır metal tozlarının çevreye bulaşmasıyla su ve gıdaları kirletmesinin kaçınılmaz olduğu belirtilmiştir.

B- Siyanürlü Ayrıştırma Yöntemi: ÇED raporuna göre; altın çıkarılması için toz halindeki toprak, siyanür ve su ile işlem görecektir. Siyanürün çok tehlikeli olduğu bilinen bir gerçektir. Ayrıca günde 1,000 ton su kullanımı da tarım alanının susuz kalmasına, ürünlerin yeterince sulanamamasına neden olacak ve yöre halkı ve ülke ekonomisi zarara uğrayacaktır.

Ziraat Mühendisleri Odası'nın raporunda; "Siyanür toprakta, suda ve havada belirli değerlerin üzerinde bulunduğu koşullarda toksik etki yapar. Özellikle HCN

şeklinde solunum yoluyla veya siyanür tuzlarının sindirim yoluyla alınması zehirlenmelere neden olur. 300 mg. siyanür tuzunun ağızdan alınması veya 100 mg. NCH'ün solunum yoluyla alınması hemen ölüme neden olur. Havada % 2-% 5 arasında HCN'ün bulunması 30 dakikada ölümlere yol açar. Bu nedenle belirli bir derişimin üzerinde bulunan siyanür kalıcı özellik göstermesi ve ekolojik dengesi bozması nedeniyle "alıcı su ortamı için çok tehlikeli ve zararlı maddeler" sınıfına girer" denilmektedir.

Ege Üniversitesi Adli Tıp Anabilim Dalı Başkanlığı'nın raporunda ise; "ölümle sonuçlanan olgularda etkenin siyanür olduğunu kanıtlamanın çok güç olduğu, dolayısıyla zarar görenlerin yakınlarının tazminat taleplerinin karşılanmasının oldukça zor olduğu" belirtilmiştir.

GÜRÜLTÜ NEDENİYLE OLASI ZARARLAR

Maden cevherinin çıkarılması sırasında kayaların dinamitleneceği belirtilmektedir. Kayaların patlatılması sırasında sağa sola savrulan parçalardan zarar görme olasılığı olduğu gibi, patlama ve toprağın öğütülmesi sırasında ortaya şiddetli bir gürültü çıkacağı açıktır. Bu işlemlerin tam 8 yıl süreceği, yöre halkının bulunduğu ortamın yaşanmaz hale geleceği gözönüne alınmalıdır.

YERALTI, İÇME VE YÜZEY SULARININ KİRLENMESİ NEDENİYLE OLASI ZARARLAR

ÇED Raporunda siyanürlü atıkların bir alanda depolayacağı belirtilmiştir. Bu alanının altına kil ve jeo-membran baraj yapılacağından, depolanan bu zehirli atıkların toprağa ve suya sızmayacağı kabul edilmektedir. Oysa ki İzmir ve çevresi 1. derecede deprem bölgesindedir, eğer bu depolama alanının bütünlüğü deprem ya da herhangi bir başka nedenle bozulursa;

- Kil baraj çatlayacak ve sızma olacaktır.
- Sızma ile yeraltı suyuna karışan arsenik, civa, kurşun, içme sularıyla insanlara ulaşacaktır.
- Bu suları içen ve bu sularla sulanan sebzeleri yiyen insanlarda, bu ağır metaller uzun yıllar birikecek ve en erken 10-15 yıl sonra kanserler görülmeye başlayacaktır.

Oysa işletme 8 yılda işlem tamamlanacağı için hastalıklar henüz ortaya çıkmadan sorumluları ülkeden gitmiş olacaktırlar.

Tüm bu nedenlerle olay sadece siyanür zehirlenmesi değil, kanserojen ağır metallerin açığa çıkarak insanları uzun yıllar boyunca etkilemesi ve deprem veya sel gibi olağanüstü durumlarda yaşamı tehdit etmesidir. Bu ağır metaller yeraltı sularıyla yayılarak yalnızca insanları değil, aynı zamanda kuşları, tüm hayvanları ve bitkileri de öldürerek ekolojik yozlaşmaya neden olacaktır.

Bu kadar zarar verme olasılığı bulunan işletmenin ülke ekonomisine sağlayacağı yarara bakıtığımızda; ÇED raporundan yılda 2,177-2,799 kg altın üretileceği anlaşılmaktadır. Üretim süresi 8 yıl olacağından; yaklaşık getirisinin 35 milyon \$ olacağı hesaplanmış, şirketin karının yaklaşık 14 milyon \$ olacağı belirtilmiştir. Maden Kanunu'na göre 8 yıllık işletme karının, -% 5 devlet hakkı, % 5 madencilik fon payı- toplam % 10'u, yani 1.4 milyon \$'ı ülkemize kalacak ve 117 kişiye iş olanağı sağlanacaktır. Ülke ekonomisine 8 yılda sağlayacağı girdi bundan ibarettir.

SONUÇ

Sivil toplum örgütleri, yöre halkı ve üniversite çevrelerinin uzun ve etkili muhalefetine rağmen ÇED raporu Çevre Bakanlığı'nca olumlu bulunmuş, altın madenciliği işletmeciliğine izin verilmiştir. Çevre Hareketi Avukatları, köy muhtarlıkları ve belediye başkanlığından oluşan 465 davacının gönüllü avukatlığını üstlenerek bu iznin iptali için dava açmışlar ve idare mahkemesinden talep edilen yürütmenin durdurulması kararı geçtiğimiz ay reddedilmiştir. İlgili mahkemenin seçtiği bilir kişiler arasında halk sağlığı uzmanı olmaması dikkate değerdir. Türkiye'nin de imzaladığı Bergen Deklarasyonu'na göre "çevrenin kirlenme olasılığı bulunan hallerde yöre halkının görüşlerinin alınması bir zorunluluktur" ilkesine uyulmamıştır. Maden işleme açıldığı takdirde Türkiye'nin ilk altın madeni olacak olması ve sırada bekleyen yaklaşık 600 maden projesinin işletmeye sokulmasının kolaylaşması, proje üzerinde bu kadar ısrarla durulmasının olası nedenidir. Tüm bunlar gözönüne alınarak karar yeniden gözden geçirilmeli ve bu işletmeden bir an önce vazgeçilmelidir.

DİYARBAKIR-SHELL

Nobel ödülüne aday bir yazar, azınlık hakları savunucusu ve bir çevreci olan Nijeryalı Ken Saro-Wiwa, çok uluslu şirket Shell'e karşı bir kampanya başlattı. Çünkü kabilesi Ogoni'nin topraklarında büyük bir petrol üretim alanına sahip olan Shell; çevreye geri dönüşsüz zararlar veriyor, insanların geçim kaynağı olan çiftçilik ve balıkçılığı yok ediyordu. Neredeyse tek gelir kaynağını petrolün oluşturduğu Nijerya'da hükümeti ve Shell'i karşısına alan Ken Saro-Wiwa, sekiz arkadaşıyla beraber 1995'te idam edildi.

Ülkemizde ise Shell; Aralık 1995'te Diyarbakır bölgesindeki üretim alanlarını, "karlı olmadığı" gerekçesi ile sonradan paravan olduğu anlaşılan Perenco şirketine satmasıyla gündeme geldi. Aynı günlerde basında, Shell'in bölgedeki üretim alanlarının Diyarbakır ve çevresinde yoğun yeraltı suları kirliliğine yol açtığı konusunda haberler yer almaya başladı. Olayın gerçek yüzü, Greenpeace-Akdeniz grubunun ortaya çıkardığı şirket içi yazışmaları ile ortaya çıktı.

Şirketin 1991'de hazırladığı "Technical Safety Audit" adlı raporda; çalışma güvenliği ve genel durumun

memnuniyet verici olmadığı belirtilmekte, toprak kirliliğinden dolayı ödenen tazminatındaki artışa ve kirlilik ölçmeye yarayan MTV cihazının kullanılmadığına dikkat çekmektedir (Ayrıca, iç güvenlik ve çevre koruma önlemlerinin ikinci plana atıldığı belirtilmektedir).

Raporda ayrıca;

- 25 yıldır aynı ekipmanla çalışıldığı ve bunun kaçaklara yol açarak toprak kirliliğinde artışa neden olduğu,

- Ham petrol buharının atmosferde bırakıldığı, seviye göstergelerinin çalışmadığı,

- Üretim maliyetini düşürmek için kullanılan ham petrol-diesel yakıt karışımının önemli derecede hava kirliliğine yol açtığı,

- Petrolle karışık üretim suyu ve depoların yıkanmasından çıkan çamurun içilebilir nitelikteki Midyat akiferine (yeraltı su kaynağı) boşaltıldığı, (bu rapordaki en çarpıcı ifade, "1985'te Midyat akiferine deşarjın durdurulması tavsiye edildiği halde aynı şekilde deşarja devam edildiği"nin itirafıdır)

belirtilmektedir.

1994'te hazırlanan bir diğer raporda ise, kirlenmiş toprağın temizlenmesi için harcanan paradan ve köylülere ödenen tazminatın yüksekliğinden geniş biçimde bahsedilmektedir. Bu raporda Türk yetkilileri ve kamuoyunun çevre olaylarına karşı daha duyarlı hale geldiği ve bunun şirketi üretim suyu enjeksiyonu, toprak temizliği, ÇED çalışmaları, atıklar ve petrol kazaları konularında endişelendirdiği belirtilmektedir.

İç yazışmalarda belirtilen bir diğer konu; drenaj hattı valflerinde biriken çamur ve diğer maddelerdeki radyoaktif tabakalara karşı şirketin herhangi bir önlem almayı düşünmediğidir. Bu konuda Türkiye Atom Enerjisi Komisyonu'na herhangi bir bilgi verilmemiştir ve radyoaktif maddelerin akifere bulaşma tehlikesi vardır.

1994'te yapılan bir toplantıda ise;

- 1973-1994 yılları arasında 487.5 milyon varil üretim suyunun Midyat akiferine enjekte edildiği, bunun toplam üretim suyunun % 82.8'ini oluşturduğu itiraf edilmiştir.

- Bu andan sonra iki olasılıktan söz edilmiştir. Gerçekleşmesi daha akla yakın olan birinci olasılık; 2006 yılında atık suyun, verildiği kuyudan 14-20 km uzaklıkta olacağı ve 2030-2060 yılları arasında Diyarbakır kentinin altına gelerek 100-300 yıl boyunca akiferi kirleteceğidir. İkinci olasılık ise, kirliliğin Diyarbakır kentine 840-1000 yılda ulaşacağıdır.

Bu senaryolardan anlaşılacağı gibi, Diyarbakır kentinin suyu 30-1000 yıl arasında değişen bir süre için tehlike altındadır. Şu anda Kurkan, Beyken, Sabahan, Katın ve Karcalı bölgelerinde yapılan ölçümler, bu bölgelerdeki yeraltı sularının WHO standartlarının üzerinde bir kirliliğe sahip olduğunu göstermiştir. 1994 yılında atık suları Mardin akiferine enjekte edilmek için bazı proje çalışmaları yapılmış, ancak şirketin Perenco'ya devrinden sonra bu yetersiz çalışmalar da durdurulmuştur.

SONUÇ

- Midyat akiferine yapılan atuk su drenajı, bölgenin bugün kullandığı ve gelecekte de kullanacağı içme suyu rezervlerini kimyasal açıdan (ve belki radyoaktivite açısından) kirletmektedir.

- Ham petrol buharı atmosfere bırakılmakta, kullanılan diesel yakıtla beraber büyük oranda hava kirliliğine yol açmaktadır.

- 25 yıldır kullanım ekipman, giderek artan oranlarda toprak kirliliğine neden olmaktadır.

- Ele geçirilen raporlar, şirketin tüm bunların bilincinde olduğunu ve elde edilecek karı her şeyin önüne alarak üretime devam ettiği anlaşılmaktadır.

- Shell Diyarbakır bölgesindeki üretim alanlarını Perenco adlı paravan şirkete satarak, hem olası tepki ve yaptırımlardan korunmuş, hem de bu bölgeden elde ettiği karı devam ettirme olanağı bulmuştur.

- Türkiye'deki karşı-örgütlenme henüz çok cılızsa da; hem içinde bulunduğumuz siyasal ve ekonomik durum açısından, hem de Shell'in faaliyetleri açısından büyük benzerlik gösterdiğimiz Nijerya'daki düzeye eriştiğinde, Shell ve yetkililerin farklı tepki vereceğini düşünmek hayalcilik olur.

ÖNERİLER

- Mardin akiferine deşarj projesi uygulanmaya başlanıncaya kadar üretime ara verdimek,

- Eğer ekonomik nedenlerle Mardin akiferine deşarj yapılamıyorsa, bölgedeki üretimi tamamen durdurmak.

Bu bölge Türkiye'nin petrol gereksiniminin % 3.5-4'ünü sağlamaktadır. İnsan ve çevre sağlığı için % 80-83 oranında ithalat yerine, % 85-88 oranında ithalat yapılabilir düşüncesindeyiz. Çünkü uygar, demokratik bir ülkede insan yaşamı her şeyin üstünde olmalıdır (4).

Bu olgulara; henüz proje aşamasında olan, ancak "hepsi bir kamyon atık!" ve "atom bombası yapacağız!"

söylemi sahiplerinin uygulayacağından şüphe olmayan Akkuyu ve Sinop'a nükleer santral yapma girişimlerini ekleyebiliriz. Aynı mantık ülkemizin Çernobil felaketinden etkilenmediğini ileri sürmüş ve bu sayede Türkiye bölge ülkeleri içinde tazminat alamayan tek ülke olmuştur. Dünyada birçok ülke varolan nükleer santrallerini kapatma veya yenisini yapmama kararı almışken, bu en pahalı ve kabul edilemeyecek risklere sahip enerji üretim biçimi Türkiye'de kullanılmak istenmektedir.

Nükleer santral savunucularının kaza riskine verdikleri yanıt, bu olasılığın çok düşük olduğudur. Ancak, bir nükleer kazanın yola çıktığı fekalet hiç bir kaza ile kıyaslanamayacağından; burada ölçüt alınması gereken şey olasılığın düşüklüğü değil, olasılığın varlığıdır. Ayrıca Çernobil kazası göstermiştir ki; teorik hesaplara göre ileri sürülen "önemli kaza riski" 1/1,000,000 reaktör-yılı (yaklaşık olarak 2000 yılda bir) değil, 1/4,000 reaktör-yıldır (5). Kullanılan birimler değişiklik gösterse de; buradan anlaşılın, teorik hesaplarla bu tür bir riski almanın mantıksızlığıdır.

Sorun sadece önemli ve önemsiz (!) kazalar değildir. Herşeyin yolunda gittiğini düşünsek bile, karşımıza radyoaktif atık sorunu çıkmaktadır. Oluşan atığın miktarı çok az olmasına rağmen; 33,000 ton radyoaktif çayın piyasaya sürüldüğü ve zamanın Sanayi Bakanı'nın televizyonda çay içerek "bakın, bir şey olmuyor!" dediği ülkemizde atıkların uygun biçimde saklanacağı konusunda derin

kuşkular bulunmaktadır.

Bu örnek olgulara bakarak "çevre hakkı"nın ülkemizde ne derece tanındığı ve uygulandığını görmek olasıdır. Çevre hakkı-sağlıklı yaşam hakkı-yaşam hakkı döngüsünün tüm sistemler tarafından onaylanarak, insan yaşamının pazar mantığına terk edilmemesi, sanırım hepimizin umudu. Aslında tüm istediğimiz Anayasanın 56. maddesinde özetleniyor gib: "Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşların ödevidir".

KAYNAKLAR

- 1 Özdek Y., İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı, Ankara, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 1993.
- 2 Civaner M., "Gökova-Kemerköy Termik Santrali Raporu", Doktora Araştırması, 1996.
- 3 Öztüfekçi H., "Bergama-Ovacık Altın Madeni", Doktora Araştırması, 1996.
- 4 Sosyal A, "Güneydoğu-Shell Çevre Kirliliği Dosyası", Doktora Araştırması, 1996.
- 5 Kışlalıoğlu M, Berkes F., Çevre ve Ekoloji, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1996.